

A MINŐSÍTŐ ÉRTELMEZŐS SZERKEZET MINT ELLIPSZIS*

Szőke Bernadett

Bevezetés

A magyar értelmezős szerkezet elemzésével kapcsolatban egy komoly probléma merült fel: a szakirodalomban nincs egységes álláspont arról, hogy a kérdéses konstrukciót alárendelésként, mellérendelésként, sajátos átmeneti szerkezetként vagy az alá- és mellérendelő szintagmtól eltérő értelmező/azonosító viszonyként elemezzük.

Tanulmányomban röviden ismertetem az értelmezővel kapcsolatos eddigi magyar szakirodalmat, bemutatva az értelmező fajtáit, az értelmező és az értelmezett szó közötti egyez(tet)ést, a vizsgált szerkezethez kapcsolódó különféle elemzéseket, illetve az ezek melletti érveket és ellenérveket. Bár az értelmezős szerkezet különféle fajtái valóban mutatnak egyrészt alárendelésre, másrészt mellérendelésre jellemző vonásokat, mégsem érthetünk egyet azzal az elképzeléssel, hogy ebből adódóan tekintsük őket sajátos átmeneti szerkezetnek.

Jelenleg a minősítő értelmező vizsgálatára helyezem a hangsúlyt. Kutatóm célja az appozíciós szerepű melléknevek vizsgálata, ezért a példák többségében melléknév szerepel értelmezőként. E szerkezettel kapcsolatban elvetem az alárendelés lehetőségét, mivel ebben az esetben a tárgyi argumentumként megjelenő fejjel, vagyis az értelmezett szóval kellene egyeztetni az igét, de vannak példák, amelyek nem ezt mutatják. Továbbá cáfolom annak lehe-

* Jelen kutatási eredmények megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatja. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Továbbá jelen kutatást az „Átfogó magyar nyelvtan” című, 100804 azonosítószámú OTKA projekt is támogatja.

tőségét is, hogy a konstrukcióban két DP mellérendelése történik, és az igével való egyeztetés a közelségi elv¹ (Quirk és mtsai 1985) alapján megy végbe.

Az általam javasolt megoldás az, hogy a minősítő értelmezős szerkezetet két tagmondat koordinációjaként és az azokon végrehajtott ellipszisként elemezzük. Bár első pillantásra az ellipszis feltételezése azonosnak tűnhet Jakabnak (1977, 1978) a redukciós elvvel összekötött felfogásával, de rá fogok mutatni a két elemzés különbségeire. Röviden ismertetem az előreható és a visszaható ellipszis feltételeit, megvizsgálva, hogy a minősítő értelmezős szerkezet ellipszisként való elemzése nem sérti-e meg ezeket. Ezt követően bemutatom azokat az ellipsziszfajtákat, amelyekre a különféle szórendi példák elemzése épül. Végül egy összeggel zárom a tanulmányomat.

1. Az értelmező

„Az értelmezős szerkesztésmód feltehetően (...) ősi alapnyelvi eredetű” (Berár 1967: 453), első fennmaradt szövegemlékeinkben már van rá példa (1–2).

- (1) *terumteve... miv ifemucut adamut* (Halotti beszéd)
- (2) *fyodumtul ezes urume(m)tuul* (Ómagyar Mária-síralom)

1.1. Az értelmező fogalma

A magyar nyelvű leíró nyelvtanok (A mai magyar nyelv rendszere II. 1962, A mai magyar nyelv 1968, A magyar nyelv könyve 1991, Magyar grammatika 2000, Kis magyar grammatika 2002) az alábbi tulajdonságokat emelik ki az értelmező fogalmának tárgyalása során:

Az értelmező mindig az alaptagja, vagyis az értelmezett szó után áll (3).

- (3) *Jönnek a sportolók, a győztesek.*

Az értelmezett szóval szám, viszonyrag, névutó, birtokjel tekintetében megegyezik az értelmező, vagyis közöttük számbeli és esetbeli egyeztetés van.

- (4) a. *Ott van a testvérem -Ø, a legfiatalabb -Ø.*
b. *Kiállították a festményem-et, a legszebb-et.*
c. *Lemondtam a csizmá-ról, a piros-ról.*
d. *Ez a könyv a fiam-é, a kisebbik-é.*

¹ A közelségi elv (*Principle of Proximity*) azt jelenti, hogy az igével való egyeztetés során a posztverbális pozícióban megjelenő DP-koordinációnak az első tagjával, míg a preverbális pozícióban megjelenő DP-mellérendelésnek a második tagjával egyeztetjük az igét.

Az értelmező rendszerint szünettel különül el a jelzett szótól, a szerkezetnek két hangsúlya van.

Az értelmező utólag értelmezi a jelzett szóban megjelölt dolgot minőségi, mennyiségi jegyének, birtokosának vagy a vele azonosított dolognak a megnevezésével. Ennek alapján az értelmezőt a nyelvtani hagyomány a jelzők közé sorolja be. Emellett szól az értelmezős szerkezet azon tulajdonsága is, hogy átalakítható alany-állítmányi szerkezetté (5).

- (5) a. *a piros csizma* → *a csizma piros*
 b. *a csizma, a piros* → *a csizma piros*

Az értelmező mindig szabad bővítmény.

1.2. A z értelmező fajtái

Az alábbiakban röviden ismertetem az értelmező fajtáit.

A hátravetett jelzői értelmező olyan szerkezet, amely átalakítható elől álló jelzővé.

a) A minőség- és mennyiségjelzővel, valamint a nem névmási kijelölő jelzővel párhuzamba állítható minősítő értelmező minőségi, illetve mennyiségi tekintetben (6a–c), míg a birtokos jelzőnek megfelelő értelmező a birtokos utólagos megjelenítésével értelmezi a jelzett szót (7). A mutató névmási kijelölő jelző is állhat a jelzett szava mögött, de ebben az esetben inkább már az azonosító értelmezőhöz áll közelebb (8).

- (6) a. *Vettem almát, zöldet.*
 b. *Egyél narancsot, sokat!*
 c. *A tanáromat, az elsőt nem felejttem el.*
 (7) *Visszahoztam a könyvet, Péterét.*
 (8) *Visszahoztam a könyvet, azt, amelyik Péteré volt.*

b) Az azonosító értelmező olyan hátravetett jelző, amely nem alakítható át elől álló jelzővé². Az értelmezős szerkezet tagjai közti viszony a referenciális azonosítás (9).

- (9) *Mari, a barátnőm tegnap meglátogatott.*

² Vannak esetek, amikor az azonosító értelmezőt is felcserélhetjük az értelmezett szóval (*Mari, a kozmetikus* → *a kozmetikus Mari*), de a hagyományos leíró nyelvtanok ezt nem tárgyalják az értelmezők között. A nemzetközi szakirodalomban ezt a szerkezetet szoros értelmezőnek ('close apposition') nevezik. Az értelmező ezen fajtájára egy későbbi cikkemben fogok részletesebben kitérni.

c) Bár a leíró nyelvtanok nem tárgyalják az értelmező fajtái között a határozói értelmezőt³, de megemlítik annak példájaként, hogy a viszonyító eszközök különbözősége is megfigyelhető ezekben az esetekben (10). A Magyar grammatika (Keszler 2000) az értelmező határozó kifejezést használja, amikor két határozó egymással értelmezőszerű kapcsolatba kerül, vagyis a második szűkíti, pontosítja az első határozó jelentését (10a), vagy esetleg azonosítja (10b, c).

- (10) a. *Bécsbe, a főpostára*
b. *fent, a dombon*
c. *lent, a völgyben*

A határozói értelmezők abban különböznek a másik két csoporttól, hogy nem alakíthatók át predikatív viszonyra: a (10a) példában ennek akadálya az, hogy a tagok nem az azonosítás viszonyában állnak egymással, míg (10b, c)-ben morfológiai korlátok vannak, ugyanis az egyik tag határozószó.

2. Az egyezés az értelmezős szerkezet két tagja között

A magyar nyelvben a melléknév + főnév szórend esetében nincs egyeztetés, mivel ilyenkor a melléknév mondatrészi szerepét kijelöli a kötött szórend és rendszerint a hangsúly is. Ezzel szemben az értelmezői szerepű melléknév a fordított szórend és az önálló hangsúly miatt indokolttá teszi a szám- és esetbeli egyez(tet)ést⁴, amely meghatározza a jelzett szó és az értelmező viszonyát.

2.1. Egyezés az esetragokat tekintve

Kiefer (1998) alapján 18 esetragot veszek fel az értelmezett szó és az értelmező esetvégződésének egyezését vizsgálva, de ezek közül csak néhányat mutatok be a jelenséget szemléltetve (11).

³ Károly Sándor (1958) ezeket sajátos azonosító értelmezőnek nevezi, ennél részletesebben a következő cikkemben kívánok foglalkozni ezzel a kérdéskörrel.

⁴ A hagyományos nyelvtanok következetesen az egyeztetést használják annak a jelenségnek a leírására, hogy az értelmező és az értelmezett száma, esete megegyezik. Mivel az egyeztetés csak alárendelt tagok között lehetséges, az egyezés terminust fogom használni, hogy az olvasó ne jusson arra a téves következtetésre, hogy az értelmezett és az értelmező közti alárendelő viszony mellett érvelek.

- (11) a. *A dolgozónak, a legjobbnak jutalom jár.*
 b. *A házon, a régin sok a javítani való.*
 c. *A bátyámnál, a legidősebbnél élek.*
 d. *A jóslatig, a sejtelmesig sok időt vártunk.*

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a minősítő értelmezőn mindig ugyanaz az esetrag jelenik meg, mint az értelmezett szón.

2.2. Egyezés a jeleket tekintve

Az értelmezett szónak és az értelmező szerepű melléknévnek kötelező szám-
 belileg is megegyeznie. (12c-e) sem kivétel ez alól, itt azonban nem alaki,
 hanem értelmi egyez(tet)és történik.

- (12) a. *A rózsák, az illatosak gyorsan elfogytak a boltból.*
 b. **A rózsák, az illatos gyorsan elfogytak/elfogyott a boltból.*
 c. *A sok rózsza, az illatosak gyorsan elfogytak a boltból.*
 d. *Az asszonyok, a legügyesebb és a legokosabb nyerte meg a versenyt.*
 e. *Két asszony, a legügyesebbek nyerték meg a versenyt.*

Az *-é* birtokjelet tekintve is kötelező az értelmezőnek megegyeznie az értel-
 mezett szóval (13). Azt azonban hangsúlyozni kell, hogy ez nem azonos a
 birtokos jelzőnek megfelelő értelmezővel, amin ugyancsak megjelenik az *-é*
 birtokjel (14).

- (13) a. *A férfité, a magasé ez az autó.*
 b. **A férfité, a magas ez az autó.*
 (14) *A könyvet, a fiúét visszaadom neked.*

Mivel kötelező az értelmezett és az értelmező között a(z értelmi) számbeli
 egyez(tet)és és az *-é* birtokjellel való egyez(tet)és is, így ha mindkét jel jelen
 van, akkor az egyez(tet)és mindkettőt tekintve megfigyelhető (15).

- (15) a. *A fiúké, a legügyesebbeké az érdem.*
 b. **A fiúé, a legügyesebbeké az érdem.*
 c. **A fiúké, a legügyesebbé az érdem.*
 d. **A fiúké, a legügyesebbek az érdem.*

2.3. Egyezés a névutókat tekintve

A névutókat tekintve is megegyezik az értelmező és az értelmezett szó, de
 amint a b) példák mutatják, a szerkezet akkor is grammatikus, ha csak az

értelmező után áll névutó (feltétel: az értelmező ne távolodjon el az értelmezett szótól).

- (16) a. *A virág mellett, a piros mellett találsz egy kártyát.*
 - b. *A virág, a piros mellett találsz egy kártyát.*
 - c. *A virág mellett találsz egy kártyát, a piros mellett.*
- (17) a. *Az autók alatt, a rosszak alatt a benzin átáztatta a talajt.*
 - b. *Az autók, a rosszak alatt a benzin átáztatta a talajt.*
 - c. *Az autók alatt a benzin átáztatta a talajt, a rosszak alatt.*

2.4. Egyezés a határozottságot tekintve

A határozottságot tekintve nem szükséges megegyeznie az értelmezőnek az értelmezett szóval.

- (18) *Vettem egy szoknyát, pirosat / egy pirosat.*
- (19) a. *Egy kenyeret kérek, a legszebbet.*
 - b. *Kérek egy kenyeret, a legszebbet.*
 - c. *Egy kenyeret, a legszebbet kérem.*
- (20) *Egy kenyeret kérek, egy frisset / frisset.*
- (21) a. *Megveszem az autót, egy pirosat.*
 - b. *Megveszek egy autót, a pirosat / egy pirosat / pirosat.*

3. Az értelmezős szerkezet elemzési lehetőségei

A következőkben a szakirodalomban fellelhető érveket ismertetem, amelyek az értelmezős szerkezet alárendelésként (Károly 1958, Tompa 1964, Rác 1991), mellérendelésként (Szabó 1955; Antal 1964, 1977; Jakab 1977, 1978) vagy átmeneti szerkezetként (Balogh 2000) való elemzése mellett szólnak. Dér (2001) az alárendelő és a mellérendelő viszonyt elvetve amellett érvel, hogy szó szerkezeti szinten egy harmadik viszony is létezik: az azonosító/értelmezői viszony.

3.1. Az alárendelés melletti és elleni érvek

A minősítő értelmezős szerkezet átalakítható jelző + jelzett szó szerkezeté.

- (22) *az almát, a zöldet → a zöld almát*

Az értelmezős szerkezet tagjaiból predikatív viszony hozható létre.

- (23) a. *a könyv, az érdekes → a könyv érdekes*
 - b. *a könyv és a film → *a könyv (a) film*

Bár a leíró nyelvtanok nem részletezik, hogyan történik a jelző + jelzett szó típusú szerkezetnek, illetve a predikatív viszonynak a létrehozása az értelmezős konstrukcióból, de mindkét átalakítás csak úgy lehetséges, ha az előbbi esetben az értelmezőt, az utóbbi esetben pedig az értelmezett szót is megfosztjuk a szuffixumától⁵.

Az alárendelő szerkezet ellen szól, hogy csak a hátravetett jelzői értelmező alakítható át jelzős szerkezetté, az azonosító értelmező és a határozói értelmező nem.

3.2. A mellérendelés melletti és elleni érvek

Az azonosító értelmezős szerkezet tagjai felcserélhetők egymással, akárcsak a legtöbb mellérendelő szerkezet tagjai.

Bármelyik tag elhagyható a szerkezetből, s többnyire egyik taggal sem tudunk a másikra rákérdezni.

Az értelmezős szerkezet tagjai közé kitehetők a kifejtő magyarázó mellérendelés kötőszavai (azaz, vagyis).

Jakab (1977, 1978) redukciót⁶ feltételez a minősítő értelmezős szerkezetben, amely során a *csizmát*, a *piros csizmát* szerkezet redukálásával áll elő a *csizma*, a *pirosat* értelmezős konstrukció. Ennek alapján a szerkezet mellérendelésként elemezhető.

A mellérendelés melletti érvként hozható fel az értelmezős szerkezet tagjai közti egyeztetés a számbeli viszonyokat és az esetragokat tekintve, amelyhez hasonlóan megfigyelhető az esetragok egyezése a mellérendelő szószervezeteknél is. Ezt az érvet azonban (Rácz 1991) a következőképpen cáfolja: A mellérendelésben nem egyeztetés történik, mivel a számbeli egyeztetés nem szükséges, az esetbeli egyeztetés pedig csak látszólagos, valamint az

⁵ A lektor megjegyzi, hogy a birtokosi értelmezőt tartalmazó szerkezet (pl. *a könyvet, az enyémet*) nem alakítható át legitím módon. Véleményem szerint azonban ez semmiben sem tér el a többi szerkezettől: az átalakítás során nem elegendő felcserélni az értelmezett szót és az értelmező szórendjét, hanem az értelmezőről el kell hagyni a szuffixumot, amely alatt nemcsak az esetragokat értjük, hanem a birtokos személyjelet is. A birtokos névmások esetében azért nem jelent problémát a szerkezet átalakítása, mert azokban felismerhető a személyes névmás és a rajta megjelenő birtokos személyjel: *enyém = én + -e -m; tied = te + -e -d* stb. (Ezt Jakab (1978: 298) a névmási birtokos esetében megjelenő redukciónak tartja: *az én (könyv)em → az enyémm.*)

⁶ Jakab (1972: 45) a következő módon fogalmazza meg a redukció törvényét: „Ha a jelzős szószervezet alaptagja odaértés vagy más ok folytán hiányzik a mondatból, a jelző vagy az alárendelő összetett mondat főmondatának jelzői helyzetű utalószava mint alárendelt tag alkalmilag átveszi a jelzős szerkezet jelentését, továbbá az alaptag szófaji értékét, alaki kitevőit (a redukálódott birtokos jelzős szerkezetet –é birtokjel jelzi) és mondatbeli funkcióját”.

értelmezős szerkezet tagjai koreferenciálisak, míg a mellérendelő szerkezet tagjai nem azok, a kifejtő magyarázó mellérendelés kivételével, amely igen közel áll az azonosító értelmezős szerkezethez (24).

(24) *Máriát, vagyis a barátnőmet*

Dér (2001) érve a mellérendeléssel szemben az, hogy az értelmezős szerkezet két tagjának denotátuma azonos, míg a koordináció két tagjáé általában nem.

3.3. *Az értelmező mint sajátos átmeneti szerkezet*

Az értelmezős szerkezet átmeneti volta abból adódik, hogy több fajtája is van, értelmező és értelmezett viszonyba nemcsak a jelző és a jelzett szó kerülhet, hanem más mondatrészek is.

Balogh (2000: 457–58) amellet érvel, hogy az értelmezős szerkezet sajátos átmenetet képez az alárendelő és a mellérendelő szintagmák között. Tagjai funkcionálisan azonos értéküként viselkednek a mondat szerkezetben, főlérendeltjüköz azonos grammatikai viszony fűzi őket, erre utal viszonyító eszközeik azonossága vagy funkcionális hasonlósága. Ennek következtében akár meg is kérdőjelezhetnénk a tagok között látható azonos esetvégződés egyeztetésből adódó voltát. A számbeli egyezés azonban mégiscsak arra utal, hogy egyeztetés történik az értelmezett szó és az értelmező között.

A kifejtő magyarázó mellérendeléshez hasonlóan itt is azonos az értelmezett szónak és az értelmezőnek a denotátuma.

Ezen érvek alapján tartja Balogh az értelmezős konstrukciót átmeneti szerkezetnek az alá- és mellérendelés között.

3.4. *Az azonosító / értelmezői viszony*

Dér (2001) kétféle értelmezőt különböztet meg: az azonosító és a „közönséges” értelmezőt (az utóbbi a hagyományos nyelvtanokban a minőség-, mennyiség- és birtokos jelzői értelmezőnek felel meg). Csupán látszatnak tartja a közönséges értelmezői típusok és a minőség-, mennyiség-, birtokos jelzők egymásnak való megfeleltethetőségét, ahogyan az értelmezett szó és az értelmező közötti egyeztetést is. Szerinte „az értelmező tag egy teljes jelzős szerkezetet képvisel, így nem lehet jelzője az értelmezettnek” (uo.: 80), vagyis nem beszélhetünk alárendelésről. A mellérendelő viszony lehetőségét arra hivatkozva veti el (amint erre a 3.2. pont alatt már utaltam), hogy az értelmezett szó és az értelmező denotátuma azonos, míg a mellérendelő szerkezet tagjaié rendszerint nem. Az értelmező mindkét típusánál egy „új” grammatikai viszonyt feltételez, amelyet azonosításnak nevez. A „közönséges”

értelmező esetében redukció történik, vagyis hogy elkerüljük a szó szerinti ismétlést, az értelmezett szó után egy elliptikus jelzős szerkezet jelenik meg.

4. A minősítő értelmezős szerkezet mint ellipsis

A következőkben azokat az érveimet ismertetem, amelyek az ellen szólnak, hogy a minősítő értelmezőt alá- vagy mellérendelésként, átmeneti szerkezetként, illetve azonosító/értelmezői viszonyként elemezzük. Eközben azt is megmutatom, hogy az általam javasolt elemzési lehetőség – az értelmezős szerkezet két tagmondat koordinációjaként és az azokon elvégzett ellipsis-ként való felfogása – hogyan oldja meg a felmerülő problémákat.

4.1. Az alárendeléssel szembeni érv

Ha alárendelést feltételezünk, akkor eltérő határozottságú értelmező és értelmezett szó esetén az lenne az elvárásunk, hogy a fej, vagyis a tárgyi argumentumként megjelenő értelmezett szó irányítja az állítmánnyal való határozottsági egyeztetést. Egyes példák azonban azt mutatják, hogy ez nem feltétlenül van így (25).

(25) *Egy kenyeret, a legszebbet kérem.*

A (25)-ös példában azt látjuk, hogy a határozottságot tekintve az állítmányt nem az értelmezett szóval, hanem az értelmezővel kell egyeztetni. Ha azonban ellipszisként⁷ elemezzük ezeket a szerkezeteket, máris magyarázatot kapunk arra, hogyan történhet ez az egyeztetés (26).

(26) *Egy kenyeret [kérek], a legszebb [kenyer]-et kérem.*

4.2. A mellérendeléssel szembeni érvek

É. Kiss (2012) a koordinált NP-ket vizsgálva (27a) esetében ellipszist feltételez, míg (27b) esetében NP-koordináció történik az egyeztetés alakulása miatt. (27a)-hoz hasonlóan viselkedik az értelmezős szerkezet az egyeztetést illetően (27c)-ben:

- (27) a. *Megérkezett Péter és [megérkeztek] a gyerekek.*
 b. *Megérkeztek [Péter és a gyerekek].*
 c. *Megérkezett a két lány, a legokosabbak.*

⁷ Az ellipsis alá eső szerkezeti elemeket áthúzással jelölöm.

Az értelmezőnek nem kell közvetlenül az értelmezett szó után állnia, más összetevők is megjelenhetnek közöttük (28), ekkor azonban már semmiképpen sem beszélhetünk NP-koordinációról, csakis 2 tagmondat mellérendeléséről és ellipszisről.

- (28) *A húgom látogatott meg, a legfiatalabb [húgom] [látogatott meg] tegnap este a kórházban.*

4.3. A további elemzésekkel szembeni érvek

Jakab (1977, 1978) nem vizsgálja meg a minősítő értelmezős szerkezetnek az igével való egyeztetését, az általa alkalmazott redukciós elv önmagában nem magyarázza meg a (25)-ös példát, amelynek elemzését a közelségi elv (lásd 1. lábjegyzet) működésének feltételezésével kell kiegészíteni. A redukciós elv azzal jár, hogy a redukált „tag (megváltozott mivoltában) egy szinttel feljebb kerül, vagyis nem másodrendű, hanem elsőrendű bővítmény lesz” (Jakab 1977: 42). Mindez a generatív elméleti keretben ahhoz vezetne, hogy a redukált szerkezet melléknévnek a DP-ben a főnévi fej helyén kellene megjelennie, amely azonban teljesen kizárt ebben a megközelítésben. A szó-fajtváltást – amely mellett Jakab (1972, 1977) érvel – nem támasztják alá sem morfológiai, sem szintaktikai érvek. Az értelmezői szerepű melléknév továbbra is a melléknévre jellemző előhangzós szuffixumot veszi fel, és nem a főnévre (29a); valamint a melléknévnek továbbra is csak rá jellemző módosítói lehetnek (29b, c).

- (29) a. *a kabátokról, a havasakról / *havasokról*
b. **Véget vetettünk a vitának, a kirándulásról szóló hevesnek.*
c. *Sokáig beszéltek a vitáról, a kissé hevesről.*

Az átmeneti szerkezet feltételezése nem oldja meg azt a kérdést, hogy milyen struktúrát rendelhetünk az értelmezőt tartalmazó konstrukcióhoz, ennél fogva a példák elemzése során felmerülő problémákra sem képes kielégítő magyarázatot adni.

Az azonosító/értelmezői viszony szintén nem ad támpontot a szerkezeti elemzéshez, ráadásul a redukciós elvre épül, amely – mint láthattuk – a generatív elméleti keretbe átültetve rossz jóslatokhoz vezet.

5. Az ellipsis

Az ellipsis „meghatározott lexikai egységek hangalakjának a be nem illesztése a tagmondat szerkezetének egyes pozícióiba”⁸ (Bánréti 2007: 79). Ha az engedélyező tagmondat megelőzi az ellipszist tartalmazó tagmondatot, akkor előreható ellipsziszről beszélünk, ha követi, akkor pedig visszaható⁹ ellipszisznek nevezzük.

Ezen a ponton érdemes rámutatni arra, hogy a Jakab-féle redukciós törvény nem ugyanazt jelenti, mint az ellipsis Wilder (1999) vagy Bánréti (2007) alapján. Az ellipsis során nem történik szófajváltás, az értelmező szerepű melléknév nem veszi át az elliptált főnév szerkezeti helyét. Ennek alapján kijelenthetjük, hogy az általam képviselt elemzés csak látszólag, első pillantásra hasonlít Jakab (1977, 1978) nézetéhez, valójában azzal szöges ellentétben áll.

5.1. Az előreható ellipsis feltételei Wilder (1997) alapján

A tartalom-azonosság feltétele: Ha az engedélyező és az ellipsis alá eső rész tartalma azonos, akkor mehet végbe az ellipsis. Előreható ellipsis esetén nem kötelező a teljes hangalaki azonosság (30).

- (30) *John drinks wine and his kids [~~drink~~] cola.*
 ‘John bort iszik, és a gyerekei kólát [~~isznak~~].’

A kontextus-azonosság feltétele: Az elliptált rész antecedense ugyanabban a hierarchikus viszonyban áll a tagmondatával, mint az elliptált rész a saját tagmondatával (31).

- (31) a. *Mary claimed that Paul hit Sue and [~~Mary claimed that Paul~~] ran away.*
 ‘Mary azt állította, hogy Paul megütötte Sue-t, és [~~Mary azt állította, hogy Paul~~] elfutott.’
- b. *Mary claimed that Paul hit Sue and [~~Mary~~] ran away.*
 ‘Mary azt állította, hogy Paul megütötte Sue-t, és [~~Mary~~] elfutott.’

⁸ Wilder (1997) szerint előreható ellipsis esetében történik a hangalakok be nem illesztése, míg visszaható ellipsis során a már beillesztett hanganyag utólagos törlésével kell számolni.

⁹ Bánréti (2007) a hátraható ellipsis elnevezést használja, de mivel az angol ‘backward’ kifejezés visszahatóként való fordítása pontosabban utal az adott ellipsziszre, én az utóbbit követem az elemzések során.

Lokalitási feltétel: Egy elliptált részt csak olyan antecedenssel lehet azonosítani, amely a legközelebbi mellérendelt tagmondatban van (32).

- (32) *John came in and Mary sat down and [Mary /*John] read a book.*
'John bejött, és Mary leült, és [Mary /*John] olvasott egy könyvet.'

5.2. A visszaható ellipsis feltételei Wilder (1997) alapján

A tartalom-azonosság feltétele: A visszaható ellipsis esetében Wilder (1997) szerint az engedélyező és az ellipsis alá eső részek fonológiai formájának teljesen azonosnak kell lennie (33).

- (33) *John said that I [love / loved] and Mary said that we love/ she loved/ * she loves jazz.*
'John azt mondta, hogy én [szeretem /szerettem] és Mary azt mondta, hogy mi szeretjük / ő szerette / ő szereti a jazzt.'

Fontos azonban már itt megjegyezni, hogy a magyarban ez a megszorítás nem teljesül a visszaható ellipsis során (34).

- (34) *Mi a kacsát [főzzük meg], ti meg a csirkét főzitek meg.*

A kontextus-azonosság feltétele: Egy antecedens viszonya a tartományához azonos az elliptált rész tartományához való viszonyával. Az előreható ellipsis-szel ellentétben itt akkor is lehetséges az ellipsis, ha a mélyebben beágyazott tagmondatban van az antecedens (35).

- (35) *Mary can run [], and I believe that John can run 5000 metres in 30 minutes.*
'Mary le tud futni [], és úgy hiszem, hogy John is le tud futni 5000 métert 30 percen belül.'

Lokalitási feltétel: A visszaható ellipsis esetében ez a feltétel ugyanúgy működik, mint az előreható ellipsisnél.

5.3. Az előreható ellipsis feltételei Bánréti (2007) alapján

Az előreható ellipsis esetében Bánréti a morfoszintaktikai feltételeket Bartos (2000) nyomán úgy határozza meg, hogy nem szükséges az ellipsis alá eső rész és az antecedens teljes alaki egyezése (pl. VP-ellipsis esetén csak az

idő/módjelnek kell azonosnak lennie, az alany és a tárgy személyével/számával/határozottságával való egyeztetést jelölő Agr-jegyeknek nem)¹⁰.

(36) **János ma teszi le a vizsgát, Péter meg tegnap [teszi le a vizsgát].*

A megelőzés és a szerkezeti dominancia feltétele szerint az engedélyező tagmondatban lévő antecedensnek k-vezérelnie kell az ellipszis alá eső részt.

(37) a. *Az elsősök MONDATTANBÓL akarnak először vizsgázn, a másodikosok azt mondják, hogy ők inkább ALAKTANBÓL [akarnak először vizsgázn].*

b. **A másodikosok azt mondják, hogy ők ALAKTANBÓL akarnak először vizsgázn, az elsősök meg inkább MONDATTANBÓL [akarnak először vizsgázn].*¹¹

Ha az engedélyező tagmondat és az ellipszist tartalmazó tagmondat is egy-egy főmondatnak van alárendelve, akkor a releváns tagmondatoknak párhuzamos szerkezetűeknek kell lenniük, s ez esetben nem kell teljesülnie a k-vezérlésnek.

(38) *A másodikosok azt mondják, hogy ők ALAKTANBÓL akarnak először vizsgázn, az elsősök meg azt mondják, hogy ők inkább MONDATTANBÓL [akarnak először vizsgázn].*

A szomszédosság feltételéről előreható ellipszis esetén (Wilder 1997-tel ellentétben) Bánréti azt állítja, hogy nem szükséges, hogy az antecedens és az ellipszis alá eső rész szomszédos tagmondatban legyen (39a). Ha azonban a közbeékelte tagmondat tartalmaz egy potenciális antecedens, akkor az ellipszis rosszul formált lesz (39b).

(39) a. *A nagymama az UNOKÁJÁTÓL akart segítséget kérni, ugyanis az árvíz már a ház felé közeledett, a nagypapa meg a LÁNYÁTÓL [akart segítséget kérni].*

¹⁰ A lektor az alábbi példa (1) kapcsán felveti azt a kérdést, hogy mi zárja ki annak lehetőségét, hogy az elliptált rész jelen idejű legyen.

(1) *János tegnap tette le a vizsgát, Péter meg ma [tette le] / * [teszi le].*

Véleményem szerint a jelen idejű alakot nem elliptálhatjuk a szerkezetből, ezt igazolja az a tény, hogy ha a második tagmondatba beillesztünk egy olyan elemet, amely mellett nem jelenhet meg a múlt idejű igealak, akkor a mondat rosszul formált lesz ellipszissel (2).

(2) **János tegnap tette le a vizsgát, Péter meg ma ezután.*

¹¹ Bánréti (2007) példáiban a * nem feltétlenül a mondat rosszul formáltságát jelenti, hanem azt, hogy az adott példában feltüntetett ellipszis nem lehetséges. Ez a megállapítás az általam idézett példák közül a (37b)-re és a (39b)-re érvényes.

b. * *A nagymama az UNOKÁJÁTÓL akart segítséget kérni, ugyanis a szomszédok a TÚZOLTÓKTÓL kaptak mentőcsónakot, a nagypapa meg a LÁNYÁTÓL??[akart segítséget kérni] /?? [kapott mentőcsónakot].*

Az előreható VP-ellipszis esetén lehetséges a nem párhuzamos mondat szerkezet (40).

(40) *JÁNOS érkezett meg valahova, mégpedig a DÉLI PÁLYAUDVARRA [érkezett meg].*

5.4. A visszaható ellipszis feltételei Bánréti (2007) alapján

Az ellipszist tartalmazó tagmondatnak közvetlenül meg kell előznie az engedélyező tagmondatot, a két tagmondatnak szomszédosnak kell lennie (41).

(41) * *A nagymama az UNOKÁJÁTÓL [akart segítséget kérni], ugyanis az árvíz már a ház felé közeledett, a nagypapa meg a LÁNYÁTÓL akart segítséget kérni.*

Az ellipszist közvetlenül balról határoló egység lehet nem teljes frázis (42).

(42) *Ödön PÉNZ [nélkül vásárolt], Jani meg FEDEZET nélkül vásárolt.*

A tagmondatok szerkezete kötelezően párhuzamos¹² (43).

(43) *JANCSI # # [adott ajándékot Juliskának], meg ÉN adtam ajándékot Juliskának.*

Az előreható ellipsziszhez hasonló morfoszintaktikai feltételek teljesülnek, vagyis szükséges az engedélyező ige és az ellipszis alá eső ige tövének és időjelének azonossága, de nem szükséges az Agr-végződés megegyezése.

5.5. Az ellipszis feltételei a minősítő értelmezős szerkezetben

A következő példákon keresztül fogom szemléltetni, hogyan teljesülnek az ellipszis feltételei a minősítő értelmezős szerkezet ellipszisként való elemzése során.

(44) a. *A rózsák [elfogytak a boltból], az illatos [rózsá]-k elfogytak a boltból.*

¹² A ## olyan szünetet jelöl, amely előtt kiemelkedő intonáció van (Bánréti 2007: 98).

- b. *Elfogytak a boltból a rózsák, az illatos [rózsá]-k [fogytak el a boltból].*
- c. *Sok rózsza [nyílik a kertben], piros [rózsá]-k nyílnak a kertben.*
- d. *Egy kenyeret [kérek], a legszebb [kenyer]-et kérem.*
- e. *A csizmám [nélkül nem megyek sehova], a piros [eszimám] nélkül nem megyek sehova.*
- f. *A lányomtól [levelet kaptam], a legokosabb [lányom]-tól /* a legokosabb [lányom]-nak levelet kaptam.*
- g. *Ma a rózsát [veszem meg], holnap a két liliomot [veszem meg], a fehér [liliom]-okat / * a fehér [rózsá]-t veszem meg.*
- h. *Ma veszem meg a rózsát, ugyanis holnap nem érek rá. A fehéret.*

A tartalom-azonosság feltétele teljesül a fenti példákban mind az előreható, mind a visszaható ellipsis esetében, de amint a (44c, d) mutatja, Bartos (2000) és Bánréti (2007) alapján a visszaható ellipsisnél is megengedettek az eltérő Agr-végződéses, szemben Wilder (1997) megszorításával.

(44e) arra példa, hogy a visszaható ellipsis esetében a közvetlenül határoló kategória lehet nem teljes frázis is.

(44f) azt példázza – ahogyan egyébként a többi adat is bizonyítja –, hogy a kontextus-azonosság feltétele sem sérülhet.

Különösen érdekes a szomszédosság feltételének vizsgálata, hiszen ezen a ponton is eltérés mutatkozik Wilder (1997) és Bánréti (2007) által felállított feltételek között. A (44g) példa azt mutatja, hogy az értelmezett szónak és az értelmezőnek egymással szomszédos tagmondatokban kell megjelenniük, vagyis az ellipsiszt az a potenciális antecedens engedélyezi, amely az elliptált részt tartalmazó tagmondatnál szomszédos tagmondatban található. (44g) esetében azt is gondolhatnánk, hogy a közbeékelődő potenciális antecedens (*liliom*) gátolja a távolabbi antecedens (*rózsza*) elérését, de (44h) cáfolja, hogy csupán ez lenne az ok. (44h)-ban az értelmező már nem szerves része a mondatnak, hanem inkább csak egy utógondolat. Ezen szerkezetek kívül esnek jelen dolgozat vizsgálati körén.

6. Kísérlet az elemzésre

Ebben a részben először ismertetem azokat az ellipsisfajtákat, amelyek megjelenésével számolnunk kell a magyar minősítő értelmezős szerkezetekben. Ezt követően bemutatom a vizsgált példákat – minden lehetséges szöveget figyelembe véve. Végül kísérletet teszek az ismertett példamondatok szerkezeti elemzésére.

Fontos megjegyezni, hogy ha a minősítő értelmezőt ellipszisként elemezzük, nem beszélhetünk az értelmezett és az értelmező közötti egyeztetésről, hanem azok ugyanazt a jegytartalmat viselik az esetet és a számot tekintve¹³.

6.1. Az ellipsis fajtái a magyar értelmezős szerkezetekben

Az alábbiakban látni fogjuk, hogy a következő ellipszisekre, mozgatószókra találhatunk példát a magyar értelmezős szerkezetekben. A különféle ellipszis-fajtákat a minősítő értelmezős szerkezettől független példákkal szemléltetem.

1. N-fej ellipszise: Előreható ellipszissel elhagyjuk az N-fejet, amelynek az eset- és számjegyei a melléknéven fognak megjelenni (44). Mivel a szám és az eset is frázishoz járul, az N-fej törlése ezeket a todalékmorfémákat nem érinti, azok ott maradnak a frázisvégeken, és az ellipsis után megmaradt tartomány jobb szélén kiejtett elemhez (jelen esetben a jelzői szerepű melléknemekhez) fognak morfológiailag tapadni. Ez a fajta ellipsis minden minősítő értelmezős szerkezet esetében megtörténik, és mindig csak a 2. tagmondatban lehetséges, hiszen az értelmezőnek követnie kell az értelmezett szót.

(45) *Te az olcsó autót vetted meg, én meg a drága [~~autó~~]-t vettem meg.*

2. Zsilipelés: A fókuszos összetevő után minden más összetevőt elhagyunk a második tagmondatból. Craenenbroeck–Lipták (2006) amellet érvel kiterjesztve Merchant (2004) elképzelését, hogy a magyar zsilipelés minden olyan szintaktikai környezetben megjelenhet, ahol egy operátor/változó függőség van, vagyis nemcsak az összetevős kérdésekben (46a), hanem a kijelentő mondatokban is, hátul hagyva egy fókuszált (46b) vagy disztributív kvantifikációs egységet (46c).

(46) a. *János meghívott valakit, de nem tudom, hogy KIT [e].*

b. *János meghívott valakit és azt hiszem, hogy BÉLÁT [e].*

c. *Tudtam, hogy János meghívott néhány embert, de nem tudtam, hogy mindenkit [e].*

3. Visszaható ellipsis: Az első tagmondatból elhagyhatjuk az igét (47a) – olykor egy-egy argumentumával együtt (47b) – vagy egy főnévi csoportot (47c), vagy az igével együtt egy nem teljes szó szerkezetet is (47d).

(47) a. *Ő egy autót [~~vett~~], mi pedig egy lakást vettünk.*

¹³ Ez abból következik, hogy a kontextus-azonosság feltételével összhangban ugyanabban a grammatikai függőségi viszonyban áll az értelmezett és az értelmező is a saját tagmondatán belül.

- b. *Mi Pécssett [~~veszünk lakást~~], ti pedig Pesten vesztek lakást.*
 c. *Mi felújítottuk [~~a lakást~~], ők meg berendezték a lakást.*
 d. *Mi esernyő [~~nélkül indultunk útnak~~], Jánosék pedig pénz nélkül indultak útnak.*

4. ATB (across-the-board): Minden koordinált tagmondatból balra kimozzgatva kiemeljük ugyanazt az összetevőt, amely nyomot hagy az eredeti helyein.

- (48) *Who_i did you say that Carrie likes e_i and Sarah hates e_i*
 ‘Kit_i mondtál, hogy Carrie szereti e_i és Sarah gyűlöli e_i?’

5. RNR (Right Node Raising): A jobb csomópontra emelés során minden koordinált tagmondatból jobbra kimozzgatva kiemeljük ugyanazt az összetevőt (49).

- (49) *Mary bought e_i and John read e_i the newspaper_i.*
 ‘Mary megvette e_i, John elolvasta e_i az újságot_i.’

6.2. A vizsgált példák

Összegyűjtve ugyanakkor a mondatnak az összes szórendi változatát, az alábbi példákkal kell számolnunk az elemzés során:

1. Mari megette az almát, a zöldet.
2. Mari az almát, a zöldet MEGette.
3. Az almát, a zöldet megette Mari.
4. Az almát, a zöldet Mari MEGette.
5. Megette Mari az almát, a zöldet.
6. Megette az almát, a zöldet Mari.
7. MARI ette meg az almát, a zöldet.
8. Az almát, a zöldet MARI ette meg.
9. Az ALMÁT, a ZÖLDET ette meg Mari.
10. Mari az ALMÁT, a ZÖLDET ette meg.

6.3. Elemzések

Amint azt már előrebocsátottam, az N-fej előreható ellipszise minden szerkezetben megtörténik, hiszen ily módon elliptálható az értelmezett szó az értelmező mögül. Ezzel kombinálódik a többi ellipsziszfajta, illetve mozgatás, így ötféle szerkezettel kell számolnunk. Az alábbiakban ismertetem az ötféle elemzést, megtartva a példamondatok eredeti sorszámát. A szerkezetekben azt is feltüntettem, hogy melyik ellipsziszfajta hol érvényesül. A *-gal jelölt

elemzés azért nem járható út, mert hangsúlyos összetevőt nem elliptálhatunk visszaható ellipszissel, ezért van szükség az ATB és RNR mozgatószókra.

I. N-fej ellipszise és visszaható ellipszis (VE)

3. Az almát, a zöldet megette Mari.

Az almát [~~megette Mari~~], a zöld [~~almá~~]-t megette Mari.
VE N-fej ellipszise

9. Az ALMÁT, a ZÖLDET ette meg Mari.

Az ALMÁT [~~ette meg Mari~~], a ZÖLD [~~ALMÁ~~]-T ette meg Mari.
VE N-fej ellipszise

II. N-fej ellipszise és zsilipelés

1. Mari megette az almát, a zöldet.

Mari megette az almát, a ZÖLD [~~almá~~]-T [~~ette meg Mari~~].
N-fej ellipszise zsilipelés

5. Megette Mari az almát, a zöldet.

Megette Mari az almát, a ZÖLD [~~almá~~]-T [~~ette meg Mari~~].
N-fej ellipszise zsilipelés

7. MARI ette meg az almát, a zöldet.

MARI ette meg az almát, a ZÖLD [~~almá~~]-T [~~ette meg Mari~~].
N-fej ellipszise zsilipelés

III. N-fej ellipszise és RNR

4. Az almát, a zöldet Mari MEGette.

Az almát e_i, a zöld [~~almá~~]-t e_i [Mari MEGette].
N-fej ellipszise RNR

*Az almát [~~Mari MEGette~~], a zöld [~~almá~~]-t Mari MEGette.

8. Az almát, a zöldet MARI ette meg.

Az almát e_i, a zöld [~~almá~~]-t e_i [MARI ette meg].
N-fej ellipszise RNR

*Az almát [~~MARI ette meg~~], a zöld [~~almá~~]-t MARI ette meg.

IV. N-fej ellipszise és ATB-topikalizáció

10. Mari az ALMÁT, a ZÖLDET ette meg.

Mari_i az ALMÁT [_{VP}ette meg] e_i], a ZÖLD [~~ALMÁ~~]-T [_{VP}ette meg e_i].

ATB VE N-fej ellipszise

* Mari az ALMÁT [~~ette meg~~], a ZÖLD [~~ALMÁ~~]-T ette meg [~~Mari~~].

V. N-fej ellipszise, ATB-topikalizáció és RNR

2. Mari az almát, a zöldet MEGette.

Mari_i az almát [_{VP}e_j [e_i]], a zöld [~~almá~~]-t [_{VP}e_j [e_i]] [_{VP}MEGette_j e_i].

ATB N-fej ellipszise RNR

*Mari az almát [~~MEGette~~], [~~Mari~~] a zöld [~~almá~~]-t MEGette.

6. Megette az almát, a zöldet Mari.

[_{VP}Megette_j e_i] az almát [_{VP}e_j [e_i]], a zöld [~~almá~~]-t [_{VP}e_j [e_i]] Mari_i.

ATB N-fej ellipszise RNR

Összegzés

Röviden bemutattam az értelmezőről szóló eddigi magyar szakirodalmat. Amint láthattuk, az értelmezős szerkezet különféle fajtái valóban mutatnak egyrészt alárendelésre, másrészt mellérendelésre jellemző vonásokat, ennek ellenére mégsem tekinthetjük őket sajátos átmeneti szerkezetnek.

A minősítő értelmező vizsgálatára helyeztem a hangsúlyt. E szerkezettel kapcsolatban elvettem az alárendelés és a mellérendelés lehetőségét, és két tagmondat koordinációjaként, illetve ellipszisként elemeztem a konstrukciót. Ismertettem az ellipszis feltételeit, megmutatva, hogy a minősítő értelmező ellipszisként való elemzése nem sérti meg ezeket. Összegyűjtöttem azokat az ellipsziszfajtákat, amelyek alkalmazása szükséges a vizsgált szerkezet elemzéséhez.

A további célkitűzések közé tartozik egyrészt az azonosító értelmező vizsgálata, másrészt az olyan adatok grammatikussági vizsgálata, majd elemzése, amelyekben az értelmezett szótól eltávolodik az értelmező (50).

(50) *Az almát megette Mari, a zöldet.*

Hivatkozások

Antal László 1964. A magyar jelző három különböző nyelvtani koncepció fényében.

Magyar Nyelv **60**: 61–68.

Antal László 1977. *Egy új magyar nyelvtan felé*. Budapest.

- Balogh Judit 2000. A jelző és az értelmező. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 444–460.
- Bánréti Zoltán 2007. *A mellérendelés és az ellipszis nyelvtana a magyarban*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Bartos Huba 2000. Coordinate ellipsis as phonological non-insertion. In Bartos, Huba (ed): *Papers on the Mental Lexicon, Research Institute for linguistics*. Budapest, 41–67.
- Benkő Loránd (szerk.) 1967. *A magyar nyelv története*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Craenenbroeck, Jeroen van – Lipták Anikó 2006. The crosslinguistic syntax of sluicing: evidence from Hungarian relatives. *Syntax* 9:3, 248–274.
- Dér Csilla 2001. Értelmeznek, azaz azonosítok? Az értelmezős szerkezeten belüli grammatikai viszonyról. *Magyar Nyelv* 97:1, 77–82.
- É. Kiss Katalin 2012. Patterns of agreement with coordinate noun phrases in Hungarian. In *Natural Language & Linguistic Theory*, Springer
- Jakab István 1972. A jelzős szerkezetek redukciójának szó szerkezeti vizsgálata. *Nyelvőr* 96: 38–50.
- Jakab István 1977. Az értelmező és az értelmezett szó szerkezeti viszonya. *Magyar Nyelvőr* 101: 9–19
- Jakab István 1978. Igen, az értelmező mellérendelés. *Magyar Nyelvőr* 102: 293–298.
- Jászó Anna (szerk.) 1991. *A magyar nyelv könyve*, Budapest, Trezor Kiadó.
- Károly Sándor 1958. Az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban. *NytdÉrt.* 16.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler Borbála – Lengyel Klára 2002. *Kis magyar grammatika*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc 1998. Alaktan. In É. Kiss Katalin– Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris Kiadó 187–290.
- Merchant, Jason 2004. Fragments and ellipsis. *Linguistics and Philosophy* 27.6:661–738.
- Quirk, Randolph, – Sidney Greenbaum – Geoffrey Leech – Jan Svartvik 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*, Longman, London.
- Rác Endre (szerk.) 1968. *A mai magyar nyelv*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Rác Endre 1991. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szabó Dénes 1955. *A mai magyar nyelv*. Egyetemi jegyzet, kézirat, Budapest.
- Tompá József (szerk.) 1962. *A mai magyar nyelv rendszere. II.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Tompá József 1964. „Egyik legnagyobb tévedése?” *Magyar Nyelv* 60: 428–432.
- Wilder, Chris 1997. Some properties of Ellipsis in Coordination. In Alexiadou, A., Hall, T. A. eds: *Studies on Universal Grammar and Typological Variation*, Linguistik Aktuell/ Linguistics Today 59–107.